

Ács Margit

Kölcsönös garancia*

Mindenekelőtt a tanácskozásunk címében szereplő két fogalom, a NEMZET és az IRODALOM használatához szeretnék megjegyzéseket fűzni. Tavaly, Tokajban, a hasonló témáról tartott írótáborban Márkus Béla hívta fel a figyelmet arra, hogy amennyiben az irodalomról, mint a nemzeti tudat letéteményeséről beszélünk, nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az irodalom csak egy a kulturális létformák közül. A nemzeti tudat kulturális önazonosságra épül, és ebben a történelmi emlékezet, a sajátos zenei nyelv, a sajátos gazdasági, építési és tárgyi kultúra épp úgy meghatározó jelentőségű lehet, mint az irodalom kultikussá lett alkotásai. Legfeljebb annyit állapíthatunk meg, hogy a magyar történelemben az irodalomnak, főképpen a lí-

rának kitűntetett szerep jutott, írónk sokszor viseltek történelmi felelősséget politikai fordulatokban. Ez sem egyedülálló jelenség, hiszen a nemzetté válás folyamatában, mely összekötődött a polgárosodással, s nagyrészt a romantika korszakával, számos nagy nemzeti író, költő lépett föl másutt is, kivált az európai kishépeknél, s lett emblémája nemzeti függetlenségi harcoknak. De hogy ha az irodalom mai szerepét firtatjuk a politikailag újraformálódó világban, ugyancsak azzal az igazsággal találjuk magunkat szembe, hogy nem szakítható el az irodalom a kultúra konglomerátumától. Nem szakítható el az ezredvégre kiteljesedett kulturális válságtól, amelyet oly sokféleképpen írtak már le: filozófiai, vallási, erkölcsi értékválságként, az eltömegese-



A Göncz László írásában említett Szent István-szobor előtt a Nemzet és irodalom c. tanácskozás résztvevői, ott hangzott el Ács Margit írása. A kép a Naptár 2001 (A szlovéniai magyarok évkönyve) c. munka 75. oldaláról való

* Elhangzott Lendván, 2000. november 24-én, a millennium tiszteletére „Nemzet és irodalom” címmel tartott irodalmi találkozón. Előző számunkban Pomogáts Béla ugyanekkor elhangzott előadását olvashatták.

désből és a hatalmi koncentrációból következő elidegenedésként, a globalizációban rejlő apokaliptikus veszélyként stb., hogy nekem itt elég csak utalnom rá. Te-hát ha ma az irodalom válságát emlegetjük, a kultúra egészének válságáról beszélünk, s nem csak arról, hogy az embereket újabban a könyvnél jobban érdekli a tv.

Ha a Nemzet és irodalom egymásra mutató fogalompárjából az irodalmat tágabbra nyitottam, a másikat, a nemzet fogalmát szűkebbre vonom. Nem azért, ó, távolról sem azért, mert megadom magam a globalizáció ideológusainak és szorgalmatos sajtómunkásainak, akik előszeretettel hangoztatják, hogy a nemzeti formációk mind a politikában, mind a kultúrában idejétmúltak lettek, s az egységesülő világ mint fölösleges fragmentumokat fogja maga alá temetni őket, ahogy a kihalt állatfajokat temette be a föld, hanem éppen azért törekszem nagyobb pontosságra, mert szeretném e fogalmat kompromittáló jelentésárnyalataitól eltávolítani. Mi magyarok már több mint fél évszázada a védekezés helyzetéből használjuk e szót. A nemzeti kultúránk, az önértetünk, az etnikai színeképünk kétségbeesett védelemre szorult gátlástalan állami nacionalizmusok ellenében, nemcsak az elszakított területeken, hanem a megszállt anyaországban is. A határaink túloldalán, például itt, ezen a földön is ugyanezen évtizedek alatt pusztító nyomokat, égető emlékeket hagyott maga után a nacionalizmus, mint agresszív hatalmi eszme, tehát nem is nehéz megértenünk azokat a nyugati értelmiségi köröket, akik fülében igen rosszul cseng a „nacionalista” jelző, s könnyű befeketíteni előttük egy új magyar kormányt, mely önminősítésként vállalja, hogy „nemzeti”. Nem nehéz megértenünk őket, de úgy látszik, nekik nehéz megérteni minket. Aki számára mi sem természetesebb, mint lojalitása hazájához, nemzetéhez, el sem tudja képzelni a lezüllesztett, megcsúfolt, szétroncsolt nemzeti tudat állapotát, amelynek restaurálása történelmi feladata lett a mai magyaroknak, és nemhogy veszélyeztetné a modern demokrácia kialakítását, hanem éppen ellenkezőleg: annak érdekében kell elvégeznünk, hiszen egy egészséges állami lét elképzelhetetlen anélkül a bizonyos természetes lojalitás nélkül, felelősségtudat és öntudat nélkül, amelybe ő a nyugati világban beleszületett.

A nemzet ma Magyarországon csak annyiban politikai fogalom, hogy a visszanyert állami szuverenitás

kihasználását jelenti, s az ország érdekeinek képviselését az integrációs folyamatok közepette is. Annyiban politikai fogalom, amennyiben kétségtelenül vannak hatalmas politikai és gazdasági érdekek, amelyek ezt a szuverenitást rossz szemmel nézik. Annyiban politikai fogalom, hogy az elszakított magyar kisebbségek etnikai és kulturális megmaradásának a feltételeit a politika eszközeivel lehet megteremteni. De éppen a nemzeti érdekű politika zárja ki a radikális politikai nacionalizmust, a nemzetállami törekvéseket, hiszen Magyarországon csak egy modern állameszme képviselőjeként szállhat szembe a szomszédságunkban észlelhető nemzetállami ambíciókkal, amelyek veszélyeztetik az ott élő magyarságnak a kulturális nemzetben való létét. Annyi balsors után az idők kedvező fordulatát láthatjuk abban, hogy most a magyarság sorsa a szomszéd országokban is összekötődött a demokratikus állam működés sorsával. Magyarok lenni, tudatosan és önértékesen elvárni a magyarságunk kulturális megéléséhez való jogokat, ma, hála istennek, nem minősülhet elavult eszmék felmelegítésének, visszahanyatlásnak a ködös, romantikus múltba, hanem az elmérgeződött, miázmas közelmúltból való kiszabadulást jelenti.

Ahogy Magyarországon, a magyar kisebbségekben is a nemzeti identitás újraépítése a garanciája az állami-közéleti-gazdasági megújulásnak, s ez a megújult állam a garanciája az egészséges, agresszivitástól és kishitúségtől mentes nemzeti tudatnak – nyilván nemcsak a magyar nemzetiségű lakosságban. Talán kicsit illetlenül poénosan fogalmazok, amikor azt mondom: éppen a magabiztos kulturális nemzettudat lehet legjobb ellenszere a hatalmi nacionalizmusoknak.

Én például megnyugszom, és rokonszenvet érzek, ha olyan idegennel találkozom, aki szereti nemzetét. Izzó füllel drukkol a futball- vagy kosárlabdacsapatának. Visszafojtott lélegzettel figyel, ha városáról vagy szülőföldjéről esik szó. Ráismerek: én is ilyen vagyok. S az esetek többségében ő is kedvezően fogadja, hogy nem tartozom a nemzetileg közömbös széria-világpolgárok élcsapatába. És persze kölcsönösen örülünk annak, hogy egyikünk sem a másik rovására, a másik megalázása révén szereti saját fajtáját. Ezt a jelenséget tréfásan elneveztem transzpatriotizmusnak. Egyébként tartozom az igazságnak azzal, hogy beismerjem: ezeket a transzpatrióta érzelmeket csak a távolabbi szomszédainkkal tudtam zavartalanul megélni, mert hát a kö-

zelebbiekkel a történelmi traumák és a jelenkori tapasztalatok ma még meggátolják az efféle meghittséget. Mégis úgy hiszem, hogy a nemzeti gyűlöletet ez utóbbi országokban sem a globalizációs világszellem fogja kioltani, hanem a kiérdemelt – vagyis megalapozott –, kölcsönösen elismert nemzeti büszkeség.

*

Nem azzal a kérdéssel kezdtem tehát gondolatmenetemet, hogy szüksége van-e a nemzetnek irodalomra, hanem azzal, hogy szüksége van-e, lesz-e a világnak nemzetekre. A „világ” – úgy látszik – most azt hiszi, hogy nem lesz. Azt hiszi, hogy az emberek a nemzetközi licenc alapján gyártott számítógépeik előtt ülve, egy-egy programjaik segítségével végzik majd munkájukat, felmennek a világhálóra, ott angol nyelvet használnak (mi más? ennyire mindenki meg tud tanulni angolul), ott vásárolják meg a multinacionális árucikkeket, ott olvassák el a lapokat, leveleznek egymással – többnyire angolul –, s csak az évi rendes szabadságuk idejére utaznak el egy a világhálón kiszemelt légitársasággal, hogy digitális fényképeket és videókat készítsenek, amelyek kedvéért azonnal visszaülnek a számítógéphez hazaérkezésük után. Falanszter. Ami soha, sehol nem tudott létrejönni, pedig annyian törekedtek rá. Egyszerűen az emberi ösztönök, a szerelem, a kalandvágy, a játék ingere, a kakaskodó kivagyiság vagy a női érzékenység állták el az útját. Arról a nemzetközileg tapasztalható spontán ellenállásról nem is beszélve, amely a ránk burjánzó egyformaság ellenében szerveződik minden hagyományos közösségben, vagy a tudatos szellemi önvédelemtől, amely az értelmiség nagy részében munkál, miután a falanszter legelőször az értelmiséget számolja fel. Szóval lehetetlen, hogy az emberi élet kerete a világháló legyen egyszer, és ne a család, a baráti kör, a helyi klub vagy kaszinó, a parlament, az ország, a nemzeti tudáskincs. Bizony, szüksége van a világnak a nemzetek tudáskincsére, amelybe minden valahai tudás föliratódott, nemcsak a nemzetlét utóbbi néhány századából, hanem ősi évezredekéből is, s így kimeríthetetlen forrása az emberi alkotó szellemnek, a megújító változásnak, az élet állandó újjászületésének. Alighanem az emberiség életösztone fogja fenntartani a nemzeti kultúrákat.

Tudjuk, a nemzetnek pedig szüksége van irodalomra. Mindenekelőtt mint nyelve művelőjére, fenntartójára, de egyszersmind mint megélt történelme és az-

napi élményei krónikására, arra a tudatformára, amely révén önanalízisét elvégezheti. Különös bizonyítékát láthatjuk e szükségletnek abban a folyamatban, hogy trianon után először Erdélyben, aztán Felvidéken és Délvidéken is megszerveződött e közösségek külön irodalma. S a második világháború után még fontosabb szerephez jutottak a magyar kisebbségekben az írók. A három legnagyobb létszámú magyar kisebbség példáján, persze csak pillanatfelvételen, jelezni szeretném, hogy ezek az irodalmak mennyire különböző feltételek alapján és túlélési stratégiával jöttek létre. A romániai magyar irodalom – már a transzszilvanizmus ábrándja nélkül – évtizedeken át élte a maga külön, az anyaországi irodalommal ugyan kapcsolatban álló, mégis voltaképpen „önellátó” életét, amely az erdélyi magyarság szellemi bázisa volt (sőt, a hetvenes-nyolcvanas években az anyaországiak is úgyszólván magyarság-bázisként tekintettek rá), és erejét, életrealitását az is bizonyította, hogy érvényes értékrendet alakított ki – volt is ehhez kellő számú nagy tehetség az ottani írónemzedékekben. A csehszlovákiai magyar irodalom kisebb hagyománnyal, kisebb értelmiségi közönségbázissal sokáig, egészen a hetvenes-nyolcvanas évekig birkózott nemzetiségfenntartó feladata és művészi eredményessége ellentmondásaival, aztán kiváló írók révén rangot szerzett magának, de közvetlen visszahatása a magyar kisebbségi közösség tudatára épp úgy kérdéses, ahogy egyébként az anyaországi íróké is a maguk földjén. A délvidéki irodalom programszerűen elszakadt az anyaországitól, az új művészeti formanyelvek elsajátításában jócskán megelőzte azt, a modern divat- és szellemi irányzatok követéséhez nagyobb szabadsága és nagyobb intézményi háttere volt. Ugyanakkor nemcsak az avantgárd és későavantgárd írók, hanem az anyaországi tradíciókhoz közelállóak sem tekintették alkotói feladatuknak a magyarságtudat fenntartását. Munkálkodásuknak mégis része van abban, hogy a romlásnak indult nyelv fennmaradt; egy komoly kulturális teljesítmény magyar nyelven mégiscsak létrejött, ami alapot jelenthet az új helyzetben, amikor immár magyar etnikumként kell meghatározniuk magukat, a magyar kulturális nemzetbe való visszatalálásukhoz – annál is inkább, mert az anyaországi irodalom a jugoszláviai magyar irodalom újféle értékeit már régóta bekebelezte, belefoglalta az új irodalmi paradigma kánonjába. A délvidéki irodalom sorsa azt példáz-

za, hogy a nemzeti, nemzetiségi fennmaradásban és tudatformálásban az irodalomnak akkor is szerepe van, ha ezt a szerepet provinciálisnak minősíti, és művészi szabadsága gátjának érzi a nemzeti sorsközösség vállalását.

1989–90 óta egyre jobban kikopott az „ötágú síp” metafora a használatból, ma általában egyetemes magyar irodalomról szól a közbeszéd, úgy vélvén, hogy a kulturális nemzet összefogásának az egység hangoztatása megfelelőbb eszköze, mint ha a szekciók külön-külön minőségekként kerülnek szóba. A kárpátaljai Balla D. Károly többször írt arról, hogy a kisebbségi irodalom sajátos csapdahelyzetben van: a kisebbségi írótól eleve közössége szolgálatát, sőt, kiszolgálását várják el, az író, benne élvén e kisebbségi sorsban, ráadásul át is érzi e szolgálat szükségességét, de ha csakis ehhez a populáris igényhez szabja munkásságát, amely igény sajnos szinte mindig magába foglalja az esztétikai redukció követelményét is, irodalmi teljesítménye kulturális fiaskó lesz. Ráadásul a kisebbségi területekről elmenekült értelmiség úrt hagyott maga után, tovább csökkent az értő befogadó közeg, mindez közrejátszik abban, hogy az ott élő író nem akar többé kisebbségi író lenni, hanem az egyetemes (magyar) irodalomban keresi befogadó közegét, és a kulturális közélet központi, „kánonképző” intézményeitől, folyóirataitól, alapítványi zsűrijeitől, díjosztó bizottságaitól várja az elismerést, ezek ízléséhez, aktuális divatjához igazodik százszor inkább, mint a vele sorsközösségben élőkhez. Minthogy az erdélyi magyar irodalom a legszervezettebb a kisebbségi irodalmak között, ott ez az irányultságot esszéikben, ars poeticákban tematizálja és művek sorában valósítja meg a fiatalabb nemzedék. Nemrégiben Csiki László fogalmazta ezt meg egy Sepsiszentgyörgyön tartott előadásában, továbbá igen pontosan ír erről a jelenségről Szirák Péter a Nemzetiségi irodalmak az ezredvégen című antológiához készült előszavában (Kossuth Egyetemi Kiadó, 2000), miközben a posztmodern irányzat és a kisebbségi (főleg erdélyi) fiatal írók-költők viszonyát elemzi. S ugyanezt a folyamatot írja le Pécsi Györgyi Balla D. Károly esszéiről szóló kritikájában (amely a Kortárs októberi számában olvasható, azaz a pénzihiány miatt összevont novemberi kettős számban), de ő a folyamat következtében beállott pótolhatatlan veszteségeket is fájó szívvel számba veszi. Legújabbban tehát annak vagyunk ta-

núi, hogy a harmincas-negyvenes írónemzedékekben igen erős törekvés mutatkozik az író szerepének átértelmezésére, a nemzeti tudat fenntartásában ezidáig vállalt felelőssége elhárítására, és ez mind Magyarországon, mind a kisebbségi helyzetben meghatározóan – bár szerencsére még nem kizárólagosan – jelen van. E nézet szerint az irodalom szociális, politikai, tehát egyúttal nemzeti kötődései a meghaladott múlt rekvizitumának számítanak. Érdemes megemlíteni, hogy ez az egyetemes távlatú esztétika viszont megengedő a regionális kötődés tekintetében, minthogy a régiók soknemzetiségűek, a multikulturalizmus természetes terepei, némi malíciával úgy is mondhatnám: tanpályái. Szirák Péternél is külön elemzést kapnak azok a kortárs magyar művek, amelyekben a román, a szlovák nyelv elvegyül a magyarral. Bárha esztétikai észrevételnek látszik ez, aligha választható el a globalizációs politika ideológusainak újabb megnyilvánulásaitól, amelyekből jól kiszűrhető, hogy az egyformasággal szemben tapasztalható ellenállást igyekeznek a regionális gondolat felé terelni. Eszemben sincs vitatni a régiós szemlélet által kínált előnyöket, sőt magam is látom eredendő természetességét, de nem hinném, hogy szükségképpen szembe kéne állítani a nemzeti kötődések tényeivel. Summa summarum: az idézett felfogásban az egyetemes magyar irodalom már nem egy magyar irodalmi közbeszédnek, inkább az egyetemesség eszményének, gyakorlatilag pedig a világ egyes kulturális centrumai divatdiktátumának akar megfelelni, ugyanúgy, ahogy a kisebbségi író akar megfelelni a budapesti, pécsi, debreceni, szegedi centrumoknak. Érthető.

Érthetőnek érthető, s ma már remélhetőleg a nemzet is nélkülözni tudja máshová szegődött prófétáit, tehát, mondhatni, a nemzeti érdekképviselőtől való elvszerű idegenkedés egyike az irodalom mindenkori vitáit kiváltó szemléleti végleteknek, a művészeti-szellemi élet belügye. Azonban itt kell feltennem óhatatlanul a kérdést: nélkülözheti-e az irodalom a nemzetet?

Ezt ritkábban szoktuk megkérdezni. Pedig tudjuk, mennyi erőt nyertek költőink hivatottságuk érzetéből, mekkora jelentőségre tett szert az irodalom e funkciója révén, mekkora közönségre. Magunk is emlékezhetünk még zsúfolt termekre izgatott hangulatú író-olvasó találkozókön. De őszintén szólva tulajdonképpen örü-

lünk, hogy ennek vége van, mert egy beteg, rosszul működő társadalom pótszere volt ez idő tájt az irodalom, s legalább annyit veszített e szerepzavar által, mint amennyit nyert. Most azonban, hogy visszaszerezte autonómiáját, biztosan többet veszít túlhajtott esztétizmusa, önérdékúsége, agyonfitogtatott hermetizmusa következtében, mint amennyit nyer vele. Nyelvkritikai filozófiai iskolákon edzett, csak a nyelvi megelőzőttség reflektáltságát méltányoló olvasó eléggé ritka, gondo-

részeként születtek, nem az egyetemes olvasó normáira sandítva. Ha az irodalom hagyja eluralkodni magán az egyetemesség abszurd, csak kereskedelmi szempontból értelmezhető szigorú követelményét, akkor arra a mezőre jut át, amelyet a szappanoperák és az akciófilmek urálnak, hiszen egyetemes fogyasztásra ezek a legalkalmasabbak. Egy afrikai nomád törzs például néhány éve elhalasztotta az indulást szokásos vándorútjára, amelyet mindig ugyanannál a csillagállásnál



*A lendvai vár tanácstermében az írótalálkozó résztvevői.
Képünk a Népújság XLIV. évfolyamának 48. számából való*

lom, egyetemesen is, pláne ha magyar nyelven ír az ember. No igen, a fordítás. Ám a legtöbb mű, amely ezen esztétika jegyében született, szójátékokban tobzódva érezteti az elbeszélés aktusának vagy a költői éneknek a viszonylagosságát, s ezeket a fordítók nagy-nagy erőfeszítéssel sem tudják idegen nyelvre ültetni, tehát az irányzat ironikus paradoxona, hogy voltaképpen elemien rászorulna a magyar olvasóra. Csakhogy a magyar olvasó, már amennyi maradt, szeretné folytatni azt a párbeszédet, amit még ifjúkorában megkezdett az irodalommal, s bárha követelőzése vulgáris, és nem árt néha megleckéztetni elbizakodott és kényelmes fogyasztói olvasói szokásaiért, erre a párbeszédre, lásuk be, az írónak talán még nagyobb szüksége van, mint neki. Az olvasónak módjában áll, hogy egy brazil vagy dél-afrikai íróval vegye fel a beszéd fonálát, miért ne?, a magyar író viszont elég kevésbé számíthat arra, hogy a nagy világlapok toplistáiról fogják kiválasztani könyvét távoli tájakon az olvasók. Nem állítható, hogy a világlapok toplistáin, a száz nyelvre lefordított könyvek között nincsenek remekművek, nincsenek élet-fontosságú könyvek. De ezek is többnyire nemzeti irodalmak

szokott megkezdeni, mert megvárta a Dallas egyik különösen izgalmas epizódjának levetítését. A Dallas tehát kétségtelül egyetemes mű, esetleg csak azt tarthatjuk humorosnak, hogy tartalmilag felülmúlhatatlanul provinciális, nem lévén benne világ a texasi farmon kívül. Ha tehát az irodalom finnyás emelkedettséggel, merő művészi arisztokratizmusból kiszakítja magát közönséges, ontogenetikus közegéből, attól való irtózatában, hogy netalántán belekeveredik bizonyos „kisszerű” politikai és nemzeti ügyekbe, kiteszi magát annak, hogy fegyvertelenül (azaz nevetségesen alacsony olvasottsági indexszel) egyenesen a Dalasszal találja szembe magát a páston, vele kell megmérkőzni az egyetemesen manipulált szellemiségű, fogyasztói közönség figyelméért.

Ezért van szüksége az írónak, az irodalomnak a nemzeti lét, a nemzeti kultúra bázisára, arra a hallgatógaranciára, amit nyelvezete, netán bravúros nyelvhasználata hitelességéről, sorsélményből fakadó ihlete érvényességéről csak ettől a háttértől, ettől a sorsközösségtől remélhet igazán.